

Stavovi prema Romima

Grizelj, Sanja

Undergraduate thesis / Završni rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:718333>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J.Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij psihologije

Sanja Grizelj

Stavovi prema Romima

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Silvija Ručević

Osijek, 2012.

SAŽETAK

Pojam stav zauzima središnje mjesto u socijalnoj psihologiji, a odnosi se na vrednovanje ljudi, objekata ili ideja, koje može biti pozitivno ili negativno. Također, predstavlja i osnovu za razumijevanje stereotipa, predrasuda, namjera i ponekad ljudskog ponašanja, te nam upravo zbog toga pomažu shvatiti zašto se osobe na određeni način, najčešće negativan, ponašaju prema pripadnicima etničkih manjina. Jedna od takvih manjinskih etničkih grupa su Romi.

U kontekstu negativnih stavova koji postoje prema svim članovima neke grupe ili prema nekim pojedincima i to zbog njihove pripadnosti određenoj grupi, govorimo o predrasadama. Formiranje stavova ovisi o međusobno povezanom djelovanju niza općih i posebnih socijalnih faktora, a jedan od tih faktora je svakako obitelj. Postoje nekonzistentni nalazi o usklađenosti stavova roditelja i njihove djece, no za stavove prema Romima postoji velika sličnost što upućuje na to da djeca usvajaju predrasude prema Romima od svojih roditelja.

S obzirom na to da se prema Romima najčešće izražavaju negativni stavovi i predrasude, odnos koji dijele s određenom grupom konstantno dovodi do sukobljavanja. Brojni primjeri iz svakodnevnog života svjedoče o tome. Razlozi takvog sukobljavanja su u podlozi socio - psihološkog pristupa, međugrupnih stavova te teorije socijalnog identiteta. Najčešće istraživane varijable u međugrupnom odnosu su dob, spol, obrazovanje te etnička pripadnost.

Ključne riječi: stav, Romi, predrasude, međugrupni sukobi, reduciranje predrasuda

Sadržaj

1. UVOD	Error! Bookmark not defined.
2. ODREĐENJE STAVOVA PREMA ROMIMA.....	2
2.1. Definiranje stava	2
2.2. Definiranje manjinske etničke grupe Roma	3
3. GLAVNE ODREDNICE STAVOVA PREMA ROMIMA	4
3.1. Psihološka struktura stava.....	4
3.2. Vrste stavova.....	6
3.2.1. Stereotipi	6
3.2.2. Etničke predrasuda.....	7
3.3. Formiranje stavova i utjecaj roditelja	8
3.3.1. Povezanost stavova djece i njihovih roditelja	9
3.3.2. Teorije formiranja stavova	9
4. MEĐUGRUPNI ODNOSI VEĆINE I ROMA.....	10
4.1. Međugrupni sukobi većine i Roma.....	11
4.2. Razlozi međugrupnih sukoba.....	12
4.3. Istraživane varijable.....	13
4.3.1. Dob.....	13
4.3.2. Spol	14
4.3.3. Obrazovanje.....	14
4.3.4. Etnička pripadnost	15
5. REDUCIRANJE PREDRASUDA PREMA ROMIMA	16
5.1. Hipoteza kontakta.....	16
5.2. Teorija socijalnog identiteta.....	17
5.3. Efekt proširenog kontakta	20
6. ZAKLJUČAK.....	22
7. POPIS LITERATURE	23

1. UVOD

Jedno od najznačajnijih područja socijalne psihologije zauzima koncept stava, s čime se slagao i Allport (1945; prema Pennington, 1997) smatrajući da je to „najvažniji i prijeko potreban pojam socijalne psihologije“. Razlog velike popularnosti navedenog koncepta se može pripisati neprestanoj potrebi ljudi za izražavanjem vlastitog stava u gotovo svim aspektima društvenog života, njihovoj velikoj znatiželji o mišljenjima drugih osoba te isto tako brojnim pokušajima mijenjanja stavova u svijetu masovnih komunikacija promidžbenih kampanja. Također, stavovi predstavljaju glavnu osnovu za razumijevanje stereotipa, predrasuda, namjera i ponekad ljudskog ponašanja, te nam upravo zbog toga pomažu shvatiti zašto se osobe na određeni način, najčešće negativan, ponašaju prema pripadnicima etničkih manjina. Jedna od manjinskih grupa koja se nalazi na meti negativnih stavova, točnije predrasuda, društvenog nasilja, maltretiranja i diskriminacije većinskog europskog stanovništva su Romi.

S obzirom na malu zastupljenost istraživanja koja se bave konceptom stava prema Romima te zbog sve veće zainteresiranosti za pitanjem Roma na području Hrvatske i Europe, cilj ovog završnog rada je pružiti spoznaje o samom pojmu stava prema etničkoj skupini Roma, odnosno etničkim predrasadama, njegovim komponentama te načinu na koji se formira pod utjecajem roditelja. Također je cilj predstaviti odnos između manjinske grupe Roma i većinske grupe (nacije) koji je determiniran negativnim stavovima te načine na koje se negativna ponašanja prema pripadnicima skupine Roma mogu spriječiti ili barem promijeniti.

Na samom početku ovoga rada naglasak će biti na definiranju pojma stava i manjinske etničke skupine Roma kako bi se što detaljnije približili iznesenoj problematici. Važno je istaknuti razliku između navedenih pojmova i njima srodnih za daljnje razumijevanje.

Nakon toga će u drugom dijelu biti uključene glavne odrednice stavova prema Romima, a to se odnosi na psihološku strukturu stava te formiranje stavova i roditeljski utjecaj koji je osobito izražen kod predrasuda. S obzirom da u kontekstu snažno izraženih negativnih stavova prema pripadnicima određene skupine se spominju predrasude, ovaj drugi dio rada će biti posvećen vrstama stavova među kojima su najistaknutije predrasude.

Zbog sve veće netolerancije društva i pokazivanja predrasuda prema pripadnicima različitih grupa te pojavljivanja diskriminacije koja se najčešće javlja kroz vrlo oštro i agresivno ponašanje, u ovom dijelu rada će se prezentirati uvjeti, razlozi i posljedice negativnog međugrupnog odnosa koji postoji među pripadnicima Romske grupe i većine. Također će biti iznešeni stvarni primjeri svakodnevnog negativnog ponašanja prema Romima u različitim državama koji proizlaze iz predrasuda, a poznati su javnosti te rezultati većine istraživanja koja

su se bavila ovom tematikom i sve varijable koje se smatraju značajnima u posjedovanju stavova, odnosno predrasuda.

Konačno, nakon iznesene problematike, svrha je ponuditi određene načine prevladavanja predrasuda koje postoje među različitim grupama u okviru raznih teorija. Na taj način se potiče i gradi veća tolerancija društva i prihvaćanje različitosti cijeloga svijeta.

2. ODREĐENJE STAVOVA PREMA ROMIMA

Od trenutka kada se počeo koristiti u znanstvenoj psihologiji, pojam stav zauzima središnje mjesto u socijalnoj psihologiji. Stavovi se javljaju prema svim objektima s kojima jedna osoba dolazi u dodir. Neki od njih odražavaju osobna iskustva, dok se drugi odnose na svima poznate pojmove i pojave, što ih čini dobrom osnovom za proučavanje razlika među pojedincima (Puhalo, 2009).

Unutar međugrupnih odnosa svakodnevno je prisutno vrednovanje pripadnika određene etničke manjine, poput pripadnika grupe Roma. Romi predstavljaju posebnu, povijesnu, autohtonu manjinu koja je zastupljena u cijeloj Europi, a očituje se vrlo specifičnim načinom života, odijevanjem, zanimanja te kulturom. Na temelju navedenih karakteristika Roma, stvaraju se najčešće stavovi prema Romima, odnosno predrasude koje mogu dovesti do zabrinjavajućih negativnih posljedica, kao što je diskriminacija (Hrvatić, 1996).

2.1. Definiranje stava

Većina socijalnih psihologa stav definira kao vrednovanje ljudi, objekata ili ideja. Stavovi se prema toj definiciji izjednačavaju s vrednovanjima zato što se sastoje od pozitivnih ili negativnih reakcija na objekt jer ljudi nisu neutralni promatrači svijeta, već stalni procjenjivači onoga što vide (Aronson i sur., 2005). Kao jedna od širih definicija stava se odnosi na to da je „stav stečena, relativno trajna i stabilna organizacija pozitivnih ili negativnih emocija, vrednovanja i reagiranja prema nekom objektu“ (Kljajić, 2005). Objekti stava mogu biti razne pojave iz psihološkog i socijalnog svijeta pojedinca – osobe, grupe, situacije, ideje i sl. U ovom radu se objekt stava odnosi na manjinsku grupu ljudi, Rome, a stavovi prema njima najčešće obuhvaćaju negativne emocije, negativna vrednovanja i reagiranja prema njima te se smatraju stabilna i trajna u vremenu jer su prisutna kod većine ljudi tijekom cijeloga života (Puhalo, 2009). Nažalost, takvi stavovi predstavljaju osnovu za predrasude i diskriminaciju (Aronson i sur., 2005).

Bez obzira na to koju definiciju stava prihvatimo, ono što je zajedničko različitim stavovima je: da su socijalni stavovi stečene i relativno trajne osobine ličnosti, da imaju veliki značaj za

ljudsku interakciju, da se većina ljudskih konflikata dešava zbog razlika u socijalnim stavovima, da su socijalni stavovi složeni, da objekt socijalnog stava može biti sve s čim je osoba u određenom odnosu (Puhalo, 2009).

2.2. Definiranje manjinske etničke grupe Roma

Zbog boljeg razumijevanja problematike i određenja objekta stava na koji se ovaj rad odnosi - Romi, važno je odrediti manjinsku i etničku grupu te uputiti na razliku između etničke grupe i nacije.

Sam naziv "Romi" koristi se kao zajedničko ime za sve pripadnike različitih plemenskih skupina, raseljene po cijelom svijetu, a koje imaju zajedničko podrijetlo (Indija) i odrednice nacionalnog identiteta, bez obzira na povijesne i lokalne nazive (Hrvatić, 1996). Pripadnici romske manjine u Hrvatskoj žive u teškim uvjetima prvenstveno zbog visoke stope nezaposlenosti, nedovoljnog obuhvata sustavom obrazovanja, neadekvatnih stambenih uvjeta te (ne)uređenosti prostora naseljenih Romima (Grgić, 2006). U istraživanju Državnog zavoda za zaštitu obitelji, majčinstva i mladeži navodi se da u 89% ispitanih romskih kućanstava niti jedan član nema stalnih izvora prihoda. Ako uzmemo u obzir niski stupanj obrazovanja, neodgovarajuću zdravstvenu zaštitu i slabu uključenost u formalne oblike rada, možemo reći da su Romi u Hrvatskoj višestruko marginalizirana skupina (Šućur, 2000).

Nadalje, Romi predstavljaju manjinsku grupu koja se prema Kljajiću (2005, str. 247) odnosi na stabilnu i prepoznatljivu skupinu ili podgrupu unutar nekog naroda ili društva, koja ima posebne karakteristike i interese, prividno ili stvarno različite od drugih. Nedovoljno poznavanje Roma, njihove kulture, tradicije, jezika i umjetnosti, često je uvjetovalo nepovjerenje, odbojnost, različite vrste diskriminacijskog odnosa i stradanja, ponajprije kao neprijeporni stav okoline, a ne kao odraz romske nepoćudnosti, tradicionalnog načina života ili mentaliteta (Hrvatić, 2004). Još jedna važna karakteristika romske zajednice, a često i drugih manjinskih skupina, jest njihova prostorna izolacija i segregacija od većinskog stanovništva. Od dolaska na hrvatske prostore, Romi su se uglavnom nastanjivali na perifernim dijelovima naselja, što je djelomično posljedica ekonomskih nemogućnosti, a djelomično zakonskih odredbi. Takav način života dovodi do vrlo slabog ili gotovo nikakvog kontakta romskog stanovništva s članovima većinske grupe (Šućur, 2000).

Pod etničkom grupom podrazumijevamo ljude sa zajedničkom kulturnom tradicijom (u najširem smislu) i osjećanjem zajedništva i bliskosti sa svojom grupom, koja postoji kao subgrupa u većem društvu (Puhalo, 2009). Upravo navedena obilježja upućuju kako se Romi ujedno smatraju i etničkom grupom koja boravi unutar različitih društava. U susretu s

mnogobrojnim kulturama, jezicima, umjetnostima i vjerovanjima, Romi su tijekom migracija redovito usvajali elemente iz sredine u kojoj su dulje vrijeme obitali, ali istodobno i obogaćivali vlastitu kulturu koja uključuje glazbu i ples, umijeće trgovanja, gatačke vještine, jezik te očuvanje različitih zanata: kovačkoga, potkivačkoga, kotlarskog i obrade metala, izrade proizvoda od drva i sl. (Hrvatić, 2004). Antony Smith (1998; prema Puhalo, 2009) navodi šest glavnih atributa karakterističnih za etničku grupu: 1) Kolektivno vlastito ime, 2) Mit o zajedničkom porijeklu, 3) Zajednička povijesna sjećanja, 4) Jedan ili više diferencirajućih elemenata zajedničke kulture, 5) Povezanost s određenom "domovinom", i 6) Osjećanje solidarnosti kod značajnih dijelova populacije.

Za razliku od toga, nacija je širi pojam i povezuje se s određenom državom. S obzirom da današnje države nisu sastavljene od pripadnika jedne etničke grupe (već su više ili manje višetetničke) tako se i nacija može sastojati od više etničkih grupa (Puhalo, 2009). Prema popisu stanovništva 2001., nacionalna struktura hrvatskog stanovništva znatno se promijenila u odnosu na prijašnji popis (1991.godine) jer je udio matične nacije iznosio gotovo 90%. Jedan od razloga koji se navodi za sve veću nacionalnu homogenost je smanjeni broj pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatskoj (Kanižaj, 2006). Međutim, broj pripadnika je porastao kod Roma i upravo zbog toga je nužna što veća suradnja i pozitivniji stav i odnos stanovništva Hrvatske prema Romima. Od ukupnog broja stanovnika u Hrvatskoj koji je iznosio 4,437.460 stanovnika, njih 3,977.171 (89,63%) su pripadnici 22 različite nacionalne ili etničke zajednice ili manjine, a među njima se nalaze i Romska grupa čiji broj pripadnika iznosi 9.463 prema popisu iz 2001. godine (<http://klinika.pravo.unizg.hr/content/status-romske-populacije-u-republici-hrvatskoj>).

3. GLAVNE ODREDNICE STAVOVA PREMA ROMIMA

3.1. Psihološka struktura stava

Definiciju stava možemo dalje razraditi preciznije navodeći glavne tri komponente stava koje čine njegovu složenu psihološku strukturu. Naime, prema Kljaić (2005, str. 465) radi se o: 1) kognitivnoj komponenti - znanje o objektu stava, 2) emocionalnoj komponenti - osjećaji i 3) konativnoj ili akcijskoj komponenti - spremnost na ponašanje, reagiranje prema objektu stava.

Znanja o objektu stava nisu samo percepcije i pojmovi o objektu, nego su češće po svom karakteru evaluativna, tj. uključuju ocjenu i sud o karakteristikama objekta i njegovu odnosu prema drugim objektima (uvjerenje). Ovo vrednovanje može biti pozitivno ili negativno, tj. karakteristike objekta ocjenjuju se kao dobre ili loše, korisne ili štetne (Kljajić, 2005). Unatoč tome što veći broj istraživanja nalazi negativne stavove prema Romima koje posjeduju pojedine nacije (Grgić, 2006; Koulis, 2003; Löw, 2009; Mićević, 2005) pokazalo se kako veća izloženost

novim informacijama koje opovrgavaju opravdanost postojanja negativnog stava prema Romima mogu dovesti do promjene stava o njima (Löw, 2009). Uspoređujući dva uzorka sudionika, prije i poslije reality showa u kojem je sudjelovao Rom HS¹, pokazalo se kako sudionici drugog ispitivanja pokazuju pozitivniji stav prema Romima (Löw, 2009) zbog mogućeg dobivanja dotad nepoznatih informacija i znanja o njima na temelju pozitivnog ponašanja i zalaganja Roma koji je sudjelovao u showu te na kraju i pobjedio.

Nadalje, emocionalna komponenta sadrži čuvstveni odnos prema objektu stava. Kada se objekt doživljava kao ugodan i privlačan, formira se pozitivan emocionalni odnos, a kada se doživljava kao neugodan i odbojan emocionalni odnos je negativan. Ovo emocionalno zasićenje daje stavu naglašenu snagu i stabilnost (Kljajić, 2005). Tijekom istraživanja koja su provedena na području Hrvatske (Grgić, 2006; Löw, 2009; Šiber, 1988; prema Löw, 2009), pomoću tehnike pripisivanja atributa Romima najčešće navođena osobina bila je „prljavi“ (kod čak 42% sudionika), nakon koje slijedi „prosjaci“ i „tamni“, od kojih sve navedene osobine imaju izrazito negativu i odbojnu konotaciju. Posljednje mjesto zauzima samo jedna pozitivna osobina „snalažljivi“. Ovakav rang osobina govori o tome da sudionici imaju dominantno negativan i odbojan stav o Romima.

Konativna komponenta očituje se u spremnosti na akciju, djelovanje prema objektu stava. Pozitivan stav uključuje tendenciju da se objekt stava podrži, pomogne i zaštiti, a negativan stav da se izbjegava, onemogući ili napadne (Kljajić, 2005). Prilikom ispitivanja dobiveno je da sudionici najveću socijalnu distancu izražavaju prema Romima, pa onda tek prema svim ostalim manjinama (Srbi, Mađari, Talijani). To znači da je najveći stupanj bliskosti na koji sudionici prosječno pristaju s pripadnicima romske manjine, odnos kolega («da radimo zajedno»). Čak 35% sudionika pristaje samo na najmanji ponuđeni stupanj bliskosti s Romima («da živimo u istoj državi»), dok svega 12% sudionika pristaje na najveći stupanj bliskosti (brak) (Grgić, 2006, Löw, 2009). Navedeni nalazi upućuju na negativan stav prema Romima koji dovodi do izbjegavanja.

Uzevši u obzir sve tri komponente zajedno i nalaze koji su navedeni za svaku od njih, može se zaključiti kako negativni stavovi prema Romima dominiraju kroz veći vremenski period što govori o izuzetnoj stabilnosti ovog stereotipa te da ga je u hrvatskom društvu vrlo teško izbjeći u procesu socijalizacije.

¹ HS-Hamdija Seferović-romski predstavnik i pobjednik u reality show-u "Big Brother"

3.2. Vrste stavova

Među novijim klasifikacijama socijalnih stavova se ističe ona prema kojoj možemo podijeliti stavove na temelju dva kriterija: 1) logičke zasnovanosti i 2) osobnog značenja za pojedinca (Puhalo, 2009). Logički zasnovani stavovi su oni kod kojih dominira kognitivna komponenta, znanje o objektu, a kod logički nezasnovanih stavova dominira emocionalna komponenta stava (stereotipi i predrasude) među koje možemo uvrstati stavove prema Romima. Po drugom kriteriju stavove dijelimo na one koji imaju isključivo osobno značenje za osobu (stavovi prema djetetu, supruzi/suprugu ili roditeljima) i stavove prema objektima izvan osobnog socijalnog kruga, kao što su stavovi prema politici, vjeri, naciji. Prema drugom kriteriju stavovi prema Romima pripadaju među ove koji se odnose na objekt izvan socijalnog kruga, točnije etničku manjinu.

Unatoč sve većoj zastupljenosti Romske zajednice u Hrvatskoj, malo je suvremenih psiholoških istraživanja koja su se bavila romskom etničkom manjinom. Stariji su radovi tematski najčešće orijentirani na povijesno-etnološke i slične značajke Roma, na njihov socijalno-ekonomski položaj te na opća pitanja njihove socijalne integracije, dok su među novijima brojčano najzastupljeniji oni koji se bave pitanjima odgoja i obrazovanja romske djece. Važne psihološke varijable poput predrasuda, stereotipa i netolerancije većinskog stanovništva prema Romima posve su zanemarene. Stoga su navedene varijable u interesa ovog rada (Grgić, 2006).

3.2.1. Stereotipi

S obzirom na to da stereotipi mogu predstavljati polazište za razvijanje predrasuda i diskriminacije potrebno je prvo odrediti što je to stereotip i sve njegove karakteristike. Stereotip je generalizacija o grupi ljudi, kojom se istovjetne osobine pripisuju gotovo svim članovima te grupe, neovisno o stvarnim varijacijama između članova (Aronson i sur., 2005). Oni ne moraju biti samo negativni, ali uglavnom jesu. Tako su i sama istraživanja o stavovima prema Romima pokazala kako je uvriježen sadržaj stereotipa o Romima izrazito negativan i da se odnosi na to da su prljavi i da prosjače (Penić, Grgić i Šepić, 2005; Šiber, 1988; prema Grgić, 2006). Ako uzmemo u obzir rezultat istraživanja provedenog u Hrvatskoj prije 20 godina (Šiber, 1988; prema Grgić, 2006) koje je pokazalo slične rezultate kao i istraživanje iz 2009. godine (Löw, 2009) u kojem se sadržaj stereotipa nije promijenio između dvije točke mjerenja, možemo zaključiti kako stereotip o Romima vrlo stabilan i duboko usađen te ga nije lako promijeniti.

Jedna od glavnih funkcija stereotipa je da nam olakša snalaženje u svijetu koji je previše složen da bismo o svemu mogli stvoriti kognitivno elaborirane i točne stavove. Kognitivni napor

ulažemo samo za doista važne stvari, osobe ili događaje. Za sve ostalo koristimo jednostavna vjerovanja i neprecizne generalizacije, odnosno stereotipe. Allport to naziva «zakonom najmanjeg napora» (Allport, 1954; prema Grgić, 2006). Drugo shvaćanje funkcije stereotipa je da su oni racionalizacija predrasuda (Rot, 1973). Novije teorije nisu jedinstvene oko ovakvog shvaćanja odnosa predrasuda i stereotipa. Tako se općenito koristi pojam međugrupnih stavova (Lindzey i Aronson, 1985) koji, kao i stavovi općenito, uključuje tri osnovne dimenzije. To su kognitivna, afektivna i ponašajna. Stereotipi se smatraju kognitivnom, predrasude afektivnom, a diskriminacija ponašajnom dimenzijom međugrupnih stavova.

I unutar stereotipa razlikujemo etničke stereotipe. Definiiraju se kao “kognitivne komponente odnosa prema pojedinim narodima, i to takav dio kognitivnog odnosa koji karakterizira relativno pojednostavljeno i rigidno shvaćanje o karakteristikama pojedinih naroda” (Rot, 1973). Tamo gdje se pridaju pozitivne osobine nalazimo pozitivan emotivni odnos i spremnost da se preduzme akcija u korist onih kojim pripadaju osobine, tj. javlja se i pozitivan konativan odnos. Tamo gdje u slici o narodima prevladaju negativni atributi negativan je i emotivni odnos i postoji spremnost ka preduzimanju neprijateljskih akata. U tom slučaju se radi o etničkim predrasudama (Puhalo, 2009).

3.2.2. Etničke predrasuda

Među najraširenije, ali ujedno i najopasnije oblike društvenog ponašanja kojim se socijalna psihologija bavi zasigurno spadaju predrasude kao jedna od vrsta stavova (Aronson i sur., 2005). Iako postoji mnogo definicija predrasude, ono što im je zajedničko jest njihova socijalna orijentacija prema svim članovima neke grupe ili prema nekim pojedincima i to zbog njihove pripadnosti određenoj grupi (Brown, 1995). Iz toga proizlazi da predrasude mogu biti i pozitivne i negativne. Najčešće o njima govorimo u nešto užem smislu, pri čemu se one smatraju neopravdanim negativnim stavovima ili nizom stavova prema svima ili većini članova neke grupe (Hewstone i Stroebe, 2001). Većina definicija uključuje činjenicu da su predrasude neprecizne generalizacije te da su pogrešne i iracionalne (Rot, 1973).

Najpoznatije su i najčešće predrasude prema religijskim, etničkim i rasnim skupinama, i u manjoj mjeri, prema nekim drugim skupinama i kategorijama osoba. S obzirom na temu rada, naglasak će biti stavljen na etničke predrasude. One se definiraju se kao “nesklonosti prema određenim grupama, zasnovane na pogrešnoj i promjeni teško pristupačnoj generalizaciji” (Rot, 1973). Kao njihove bitne karakteristike ističu se: logička neosnovanost, otpornost prema mijenjanju, uključivanje neprijateljskih osjećanja i akcija i neopravdana generalizacija (Puhalo, 2009).

Ivan Šiber (1998) navodi tri izvora etničkih predrasuda, a to su: 1) Tradicionalne predrasude koje se prenose socijalizacijom i takve predrasude pojedinac nekritički prihvaća još u djetinjstvu, da bi njihovu „istinitost“ potvrdio u kontaktima s onim drugima; 2) Konformističke predrasude koje podrazumijevaju prihvaćanje onih stavova koji su u tom trenutku prevladavajući. To znači da prihvaćamo neke stavove ne zbog toga što smatramo da su točni i ispravni, već zbog sebe i očuvanja svog statusa, te 3) Frustracijske predrasude koje su rezultat nemogućnosti da zadovoljimo neke svoje potrebe i ostvarimo osobne ciljeve. Vlastite slabosti i frustracije kod pojedinca izazivaju frustracije i nezadovoljstvo koje on projektira van, tj. prema pripadnicima drugih naroda.

S obzirom na to da predrasude predstavljaju vrstu stavova, one posjeduju i sve njihove karakteristike. Složene su i sadrže emotivnu, konativnu i kognitivnu komponentu, od kojih su prve dvije, a posebno emotivna, vrlo izražene. Kognitivnu komponentu predrasude čini stereotip. Stereotipna uvjerenja o negativnim osobinama grupe, uz negativan čuvstveni odnos, uzrokuju percepciju i vrednovanje pojedinca u skladu s predrasudom. Socijalni značaj predrasuda proizlazi iz njihove konativne (akcijske) komponente. Kada se negativne težnje i namjere izraze u ponašanju usmjerenom protiv pripadnika neke skupine, u osporavanju njihova prava da ravnopravno sudjeluju u svim oblicima socijalnog života govorimo o diskriminaciji (Kljajić, 2005). Osim psihološke strukture, predrasude se kao i stavovi stječu tijekom života socijalnim učenjem, najčešće učenjem po modelu jer istraživanja su pokazala da djeca ne posjeduju etničke predrasude (Vasović, 2007; prema Puhalo, 2009).

Povijest psiholoških istraživanja predrasuda kontinuirao traje od 20-ih godina 20. stoljeća. Napori istraživanja u tom razdoblju doveli su do determiniranja društvenih uvjeta koji posebno pogoduju stvaranju predrasuda. Neki od njih su sljedeći: heterogenost društvene strukture, postojanje vertikalne mobilnosti, brze društvene promjene, velik ili rastući broj manjinskih grupa, natjecateljsko ozračje ili postojanje neke vanjske prijetnje, povijesni događaji koji opravdavaju postojanje etnocentrizma, ozračje u kojem se ne potiče pluralizam (Allport, 1954; prema Grgić, 2006). Promisli li se o trenutnoj društvenoj situaciji u Hrvatskoj, može se zaključiti da je većina ovih uvjeta prisutna.

3.3. Formiranje stavova i utjecaj roditelja

Stavovi se formiraju tijekom procesa socijalizacije, stječu se na osnovi iskustva bilo u neposrednom kontaktu s objektom stava ili posredno, u interakciji sa socijalnom okolinom (Kljajić, 2005). Upravo na temelju posrednog kontakta s objektom stava se stvaraju razni negativni stavovi jer se temelje na malom broju netočnih informacija. Takav je slučaj s Romima.

Jednom formirani, stavovi su otporni na promjene i dosta trajni, iako se pod utjecajem izmijenjenih okolnosti i novih iskustava mogu mijenjati. Kao što je već rečeno, nakon neposrednog dobivanja novih informacija o Romima na temelju ponašanja romskog kandidata u reality showu, moguće da je to dovelo do mijenja stava prema njima na pozitivnije. No, još uvijek veliki dio sudionika i dalje posjeduje negativan stav prema Romima što upućuje na to da su stavovi vrlo otporni i teško promjenjivi (Löw, 2009).

Formiranje stava, njegova relativna trajnost i otpornost na promjene, kao i mogućnost mijenjanja, ovise o međusobno povezanom djelovanju niza općih i posebnih socijalnih faktora. Obitelj je jedan od glavnih socijalizacijskih faktora i temeljni prenositelj socijalnih normi (Steinberg, 2001; prema Čorkalo i Ajduković, 2008), uključujući normu ponašanja prema pripadnicima vanjskih grupa. Ne/tolerantno ponašanje može se podjednako lako i brzo usvojiti, pa su zato na prvom mjestu roditelji odgovorni za stupanj ne/tolerancije svoje djece. Djeca već s dvije i tri godine postavljaju roditeljima raznorazna pitanja. Ako su odgovori na ta pitanja odraz njihovih predrasuda, djeca će već u predškolskoj fazi prihvatiti te stereotipe i predrasude. S polaskom u osnovnu školu djeca će se početi identificirati sa grupom kojoj su slična, a razvit će predrasude prema onoj kojoj ne pripadaju (http://www.ocpgz.hr/leciiprezentacije/Postujmo_razlicitosti.pdf).

3.3.1. Povezanost stavova djece i njihovih roditelja

Brojni istraživači očekuju i pretpostavljaju bilo izravan bilo neizravan utjecaj roditelja na međugrupne stavove i predrasude svoje djece (Aboud i Doyle, 1996; Allport, 1954; Durkin, 2003; Verkuyten, 2002; prema Čorkalo i Ajduković, 2008). No, povezanost roditeljskih i dječjih međugrupnih stavova nije niti snažna, niti je konzistentno potvrđena u istraživanjima. Tako Aboud i Doyle (1996; prema Čorkalo i Ajduković, 2008) na većinskom uzorku roditelja i djece, bijelaca, ne nalaze povezanost između roditeljskih i dječjih stavova prema pripadnicima drugih grupa. Isti autori ne nalaze niti povezanost stavova djece i njihovih prijatelja.

Neka istraživanja pak nalaze značajnu povezanost čak i između dječjih stavova prema vanjskoj grupi i stavova roditelja kakvima ih djeca samo percipiraju (Verkuyten, 2002; prema Čorkalo i Ajduković, 2008). Ovi su nalazi posebno važni jer pokazuju da roditeljski utjecaj možda nije izravan, nego posredovan time kako ga djeca interpretiraju. Pokazalo se da čak i kod vrlo male djece (osnovnoškolski uzrast, pa čak i kod predškolaca) postoji tendencija da se neke marginalne grupe vide kao bliske, a neke kao daleke što dovodi do distanciranja od tih grupa. Naročito je visoka etnička distanca djece prema Romima koja je kod djece izraženija nego kod njihovih roditelja (Čorkalo i Ajduković, 2008).

3.3.2. Teorije formiranja stavova

Prema Psihoanalitičkoj teoriji, negativne stereotipe, negativne stavove i predrasude o marginalnim grupama djeca stječu identifikacijom s roditeljima, a pokazatelji identifikacije su u sličnosti stavova, što je pokazalo i istraživanje Remersa i Veltmana (Durić, 2001; prema Mićević, 2005). Oni su na uzorku koji se sastojao i od učenika i njihova oba roditelja pronašli da postoji izrazita sličnost etničkih stavova. Dobiven je i nalaz da se djeca ne razlikuju značajno u stavovima diskriminacije prema Romima, ženskom spolu i prema osobama različitog socio-ekonomskog statusa koji se može tumačiti Psihoanalitičkom teorijom po kojoj djeca stječu stavove i vrijednosti identificirajući se sa svojim roditeljima, a pokazatelji identifikacije su u sličnosti stavova (Mićević, 2005).

U već navedenom istraživanju Remersa i Veltmana (Durić, 2001; prema Mićević, 2005) je utvrđena razlika u stavovima djece kao uzrasne grupe u odnosu na stavove roditelja kao grupe. Dobiven nalaz može se objasniti Kognitivno-razvojnomo teorijom Piageta i Kolhberga prema kojoj socijalizacija ne ovisi samo o tome tko je prenosi i što se putem socijalizacije prenosi, već i o tome kako to djeca shvaćaju, odnosno važna je određena kognitivna zrelost.

Pored ove dvije teorije, teorijsko uporište u ovom radu je i u Situacijskoj teoriji o porijeklu predrasuda prema kojoj predrasude prema marginalnim grupama rastu, te se marginalne grupe okrivljuju za vlastitu lošu situaciju, posebice kada je velika ekonomska nesigurnost. Rot (1973), navodi rezultate istraživanja prema kojima je neprijateljstvo prema Kinezima poraslo kada je porasla nezaposlenost domaćeg stanovništva. Potreba za opravdavanjem ili za nalaženjem žrtve pruža dodatne mogućnosti za formiranje predrasuda, negativnih stereotipnih slika i diskriminacijskog ponašanja prema marginalnim grupama (Dozier, 2002).

Ipak, noviji nalazi govore da se predrasude, odnosno negativan stav stječu tijekom života socijalnim učenjem, najčešće učenjem po modelu. Tako se pokazalo da djeca usvajaju etničke predrasude prije nego što razviju kognitivne sposobnosti ili se nađu u socijalnim okolnostima adekvatnim za razvoj vlastitih stavova (Monteith, 2000; prema Čorkalo i Ajduković, 2008). Predrasude su štetne za djecu jer stvaraju lažan osjećaj premoći koji vodi ka neuspjehu i razočaranju u sebe, dovode do straha i izbjegavanja pripadnika drugih skupina. Kod diskriminirane djece javlja se osjećaj manje vrijednosti i socijalne odbačenosti (http://www.ocpgz.hr/leciiprezentacije/Postujmo_razlicitosti.pdf).

4. MEĐUGRUPNI ODNOSI VEĆINE I ROMA

Zbog sve veće zainteresiranosti Europe i Hrvatske za pitanje Romske zajednice bitno je predstaviti međugrupni odnos određene nacije i Roma te spomenuti koji razlozi i varijable leže u podlozi takvog odnosa. Međugrupni odnos obuhvaća sve faktore koji upravljaju ponašanjem i stavovima pojedinca prema pripadnicima drugih grupa (Brown, 2006). Takav odnos može biti s jedne strane negativan i time predstavljati sukob, a s druge strane može biti pozitivan i predstavljati suradnju. S obzirom na to da se prema Romima najčešće izražavaju negativni stavovi i predrasude, odnos koji dijele s određenom grupom konstantno dovodi do sukobljavanja. Brojni primjeri svjedoče o tome.

4.1. Međugrupni sukobi većine i Roma

Različiti oblici predrasuda, odnosno podržavanje nedoličnih stavova o članovima neke socijalne grupe (rasizam, seksizam itd.), uobičajenija su očitovanja međugrupnih sukoba negoli direktne manifestacije. Takvi međugrupni stavovi su povezani s raznim oblicima sukoba, dok ti sukobi predstavljaju jedan od oblika međugrupnog ponašanja koji se očituje u akciji članova jedne grupe prema članovima druge grupe (Hewtone i Stroebe, 2001).

Prema istraživanjima u Hrvatskoj koja su se bavila međuetničkom tolerancijom većinskog stanovništva, od svih etničkih manjina Romi su najčešća meta neprijateljskih stavova i predrasuda (Čorkalo i Kamenov, 2003; Čorkalo i Kamenov, 2003; Šiber, 1997; prema Grgić, 2006). Ovakav je nalaz logičan uzme li se u obzir niski socijalni status Roma u Hrvatskoj, budući da je poznato da su najneprivilegiranije grupe u društvu najčešće žrtve predrasuda (Operario i Fiske, 2001; prema Grgić, 2006). Neki autori položaj Roma opisuju kao položaj «potklase» ili «preostale klase». U pojmu potklase usko su povezani koncepti siromaštva, urbane segregacije i etničke diskriminacije (Šućur, 2000).

Jedan od najpoznatijih primjera koji svjedoči o diskriminaciji Roma se dogodio 2010. godine kada je francuska vlada donijela odluku o zatvaranju ilegalnih romskih naselja u zemlji i deportiranju Roma u Bugarsku i Rumunjsku. Navedeni razlozi ovakve odluke su bili neredi u dva francuska grada tijekom kojih je napadnuta policijska stanica, a za koje se smatra da su odgovorni Romi. Također, francuske vlasti najavile su i donošenje novog zakona kojim bi se olakšalo protjerivanje skupina kao što su romske jer ih se promatra kao izvore nezakonite trgovine, šokantnih životnih uvjeta, iskorištavanja djece za prošenje, prostitucije i zločina. Udruge za zaštitu ljudskih prava osudile su ove poteze navodeći kako se radi o stigmatizaciji te društvene skupine (<http://www.index.hr/vijesti/clanak/sarkozyjev-obracun-sromima-francuska-uklanja-300-ilegalnih-romskih-logora/504242.aspx>).

Slični primjeri se mogu pronaći i unutar Hrvatske. Naime, stotinjak prosvjednika zadarskog zaleđa u blizi Škabrnje se pobunilo protiv određenog broja romskih obitelji jer su u strahu kako će ih pokrasti. Također izvještavaju da ne žele da njihova djeca idu s romskom djecom u školu i da se s njima druže. Na sve navedeno, Romi odgovaraju da im i dalje nije jasno što su točno napravili i da im svi govore da odu, a oni ne znaju zašto jer se ništa nije dogodilo. Stanovnici Škabrnje smatraju doseljenje Roma kao kaznu i brigu za svoje resurse, a da pritome ovi nisu ništa niti napravili. To je odraz snažnih predrasuda (<http://www.24sata.hr/news/organizirali-prosvjed-jer-se-u-mjesto-doselila-romska-obitelj-264184>).

4.2. Razlozi međugrupnih sukoba

Postoje tri glavna socio-psihološka pristupa koja na različit način tumače izvore predrasuda i međugrupnih sukoba (Pennington, 1997). *Individualni pristup* usredotočuje se na procese unutar pojedinca (ličnost i emocije) kao uzročnike predrasuda te se zanima za interindividualne razlike. *Međuljudski pristup*, s druge strane, usmjerava se na procese unutar društvenih grupa – na zajednička uvjerenja i identitete, stereotipe i konformizam. I konačno, *međugrupni pristup* naglašava ulogu odnosa između različitih grupa u nastajanju predrasuda: socijalnu kategorizaciju, međugrupno natjecanje te posljedice tih procesa (Pennington, 1997). Kojem god pristupu se priklonili, ono što je sigurno jest da predrasude nisu posljedica jednog izoliranog faktora, već kombinacije nekoliko čimbenika koji svojim djelovanjem oblikuju složene društvene procese. Važno je napomenuti i to da, osim socio-psiholoških čimbenika, pri proučavanju predrasuda treba razmotriti i širi društveni kontekst pa tako treba uzeti u obzir i kulturalne, institucionalne i ekonomske faktore (Löw, 2009).

Također u podlozi međugrupnih sukoba su važni i međugrupni stavovi. Oni se oblikuju, razvijaju i održavaju na složen način, ovisno o nizu individualnih i socijalizacijskih faktora (Robinson, Witenberg i Sanson, 2001; prema Čorkalo i Ajduković, 1997), te o nizu kontekstualnih faktora, poput trenutnog odnosa među grupama u nekoj zajednici ili društvu, povijesti sukoba među grupama, socijalnog statusa i raspodjele moći, omjera većine i manjine, društvenih normi itd. (Bourhis, 1994; Billig, 1995; Baldwin, 1998; Pettigrew, 1998; prema Čorkalo i Ajduković 1997, Sidanius i Pratto, 1999, Blanchard, Lilly & Vaughn, 2003), ali i opći društveni kontekst u kojem djeca odrastaju (Čorkalo i Ajduković, 1997). Značajan kontekstualni faktor za oblikovanje međugrupnih stavova je multietničnost nasuprot monoetničnosti neke sredine i posljedično omjer i odnos većine i manjine. To oblikuje etnički identitet pojedinaca, odnose moći i statusa grupa (Bobo, 1999; prema Čorkalo i Ajduković, 1997; Sidanius i Pratto,

1999). Međugrupni odnosi odvijaju se u manje ili više intenzivnoj interakciji i na temelju socijalne usporedbe koja ima manje posljedica za pojedinca na individualnom planu, ali značajno utječe na njegove ili njezine interakcije s članovima vlastite, i poglavito članovima vanjske grupe.

I sama činjenica da pojedinac pripada većinskoj ili manjinskoj grupi oblikuje socijalni svijet pojedinca. Jedna od najbolje utvrđenih međugrupnih pojava jest unutargrupna pristranost, tendencije da se vlastita grupa procjenjuje povoljnije od vanjske grupe (Brown, 1995). Teorija socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986; prema Brown, 2006) tvrdi da to činimo jer nastojimo ojačati svoj socijalni identitet, pa se preferencija vlastite grupe javlja kao temeljna motivacijska varijabla odnosa prema vlastitoj, ali i vanjskim grupama. Tako se npr. pripadnici vlastite grupe češće biraju za prijatelje (Levin, van Laar i Sidanius, 2003; prema Čorkalo i Ajduković, 1997), a pripadnicima vlastite grupe pripisujemo povoljnije osobine (Rustemli, Mertan i Ciftci, 2000; prema Čorkalo i Ajduković, 1997). No, kod djece nalazi nisu tako jasni, bar kada je riječ o odnosu većinske i manjinske grupe. Istraživanja pokazuju da djeca pripadnici većinske grupe pokazuju jasne unutargrupne preferencije (Nesdale i sur., 2003; Griffiths i Nesdale, 2006; prema Čorkalo i Ajduković, 1997), no kod djece pripadnika manjina to nije uvijek tako. Važno je naglasiti da jasno utvrđena preferencija vlastite grupe ne znači nužno i neprijateljstvo prema drugoj grupi. Kada se preferencija vlastite grupe protegne na niz svakodnevnih situacija u kojima osoba uvijek bira pripadnika svoje grupe, čak i kada je jasno da je pripadnik vanjske grupe uspješniji ili objektivno bolji na dimenziji koja je predmet usporedbe opravdano je govoriti o diskriminaciji. Za ovaj je element međugrupnih odnosa u nizu istraživanja utvrđeno da temeljno određuje opće funkcioniranje pojedinca u socijalnom okruženju i, dakako, cjelokupnu međugrupnu dinamiku. Pokazalo se da je doživljaj diskriminiranosti negativno povezan s općim psihološkim blagostanjem i osjećajem vlastite vrijednosti (Branscombe, Schmitt i Harvey, 1999; prema Čorkalo i Ajduković, 1997, Liebkind i Jasinskaja-Lahti, 2000), te pozitivno s depresivnošću i doživljajem stresa. Verkuyten i Thijs (2006; prema Čorkalo i Ajduković, 1997) nalaze da je odnos između doživljaja diskriminacije i općeg doživljaja vlastite vrijednosti posredovan etničkim identitetom. Strana istraživanja koja su rađena uglavnom paradigmom minimalne grupe, pokazuju veću sklonost manjine diskriminaciji, i to iz najmanje dva razloga: manjina je više okupirana vlastitim etničkim identitetom u etnički drugačijem većinskom okruženju, te je i doživljaj prijatnje identitetu u brojčano manjoj grupi veći. Oba razloga, prema teoriji socijalnog identiteta uvjetuju osnaživanje grupnoga identiteta, odnosno uspostavljanje pozitivne distinktivnosti međugrupnom diskriminacijom (Simon i sur., 2003; prema Čorkalo i Ajduković, 1997).

4.3. Istraživane varijable

U međuodnos većine i manjine su uključeni brojne varijable, a najistraživanije su dob, spol, obrazovanje i etnička pripadnos. S obzirom na njih se razlikuju sudionici u izraženosti predrasuda prema Romima.

4.3.1. Dob

Jedna od varijabli koja se pokazala značajnom u ispitivanju stavova prema Romima je dob. Rezultati upućuju na razlike u izraženosti predrasuda prema Romima kod sudionika različite dobi. Mlađi sudionici (15-19 godina) najmanje izražavaju predrasude, a stariji sudionici (55+ godina) imaju najizraženije predrasude (Grgić, 2006). Ovakav nalaz je očekivan. Naime, stariji ljudi više se oslanjaju na stereotipe i podložniji su predrasudama zbog pada u sposobnostima inhibiranja jednom započete obrade informacija (Hippel i Silver, 2000; prema Grgić, 2006). Osim toga, mlađi ljudi su manje podložni stvaranju predrasuda zbog veće izloženosti porukama koje im dolaze putem masovnih medija te zbog šireg obrazovanja (Allport, 1954; prema Grgić, 2006).

U sljedeće navedenom istraživanju koje se provodilo u Bosni i Hercegovini u kojoj je prisutna multietničnost dobiven je interakcijski učinak etničke pripadnosti i dobi. Za razliku od Hrvata, kod Bošnjaka s porastom godina starosti raste i etnička distanca prema drugim narodima, kao što su Srbi, Hrvati i Romi (Puhalo, 2009).

S druge strane, u ispitivanju razlika u stavovima diskriminacije roditelja i njihove djece prema različitim marginalnim grupama utvrđeno je da se roditelji značajno ne razlikuju u svojim stavovima prema Romima, ženskom spolu i prema osobama različitog socioekonomskog statusa (Mićević, 2005). Stavovi diskriminacije djece prema Romima su određeni tendencijom da bi djeca kod Roma promijenila nehigijenu, neobrazovanost, lijenost, agresivnost, kao i to što su prevaranti. Odrasli bi, slično djeci, kod Roma promijenili nehigijenu, neobrazovanost, lijenost, nekulturne oblike ponašanja i to što su prevaranti. Dobiven nalaz potvrđuje teorijska razmatranja da se negativna stereotipna slika o Romima, zasićena predrasudama i sklonošću ka diskriminaciji vrlo rano gradi kod djece.

4.3.2. Spol

Spol predstavlja jednako tako značajnu varijablu u istraživanjima stavova prema Romima. Naime, pokazalo se kako žene u oba uzorka postižu niže rezultate na Skali modernog rasizma, odnosno iskazuju manju predrasudu prema Romima. Takav se rezultat uobičajeno dobiva prilikom ispitivanja izraženosti predrasuda (Čorkalo i Kamenov, 1998; prema Grgić,

2006) i logičan je u kontekstu drugih spolnih razlika. Prvenstveno, u pogledu osobine autoritarnosti koju karakteriziraju, između ostalog, rigidnost i stereotipnost mišljenja i to osobito u socijalnim odnosima što se odražava u stereotipima i predrasudama (Kljajić, 2005), a koju muškarci redovito imaju izraženiju od žena. Muškarci su također prosječno agresivniji, a žene empatičnije i češće doživljavaju vlastiti identitet kroz povezanost s drugim ljudima te kroz stvaranje i održavanje socijalnih odnosa (Rathus, 2000).

4.3.3. Obrazovanje

U istraživanjima se i obrazovanje pokazalo značajnim. Pojedinci s višim obrazovanjem najčešće imaju manje izražene predrasude (Lindzey i Aronson, 1985) što je potvrđeno i u spomenutom istraživanju (Grgić, 2006). Sudionici s visokim stupnjem obrazovanja postižu niže rezultate na Skali modernog rasizma od sudionika sa srednjom stručnom spremom. Obrazovaniji ljudi obično više prate društvena događanja pa su i osjetljiviji na društvenu nepravdu. Osim toga, tijekom dužeg obrazovanja imali su više prilike ostvariti osobne kontakte s članovima različitih vanjskih grupa pa su razvili nepredrasudna uvjerenja (Grgić, 2006).

Također se pokazalo da s obrazovanjem ispitanika raste i prihvaćanje ponuđenih odnosa s pripadnicima drugih naroda, tj. dolazi do smanjenja etničke distance (Puhalo, 2009).

4.3.4. Etnička pripadnost

Što se tiče etničke pripadnosti, i ona se pokazala značajnom u istraživanju koje je provedeno u BiH. Dobiveno je da postoji značajna razlika u izražavanju stavova od strane Hrvata za narode susjednih zemalja, kao što su Srbi, Bošnjaci, Romi te za svoj narod Hrvate. U istraživanju u kojem su ispitivani stavovi na osnovi iskazivanja etničke distance pomoću Bogardusove skale etničke distance ukazuje na to da što ponuđeni odnosi postaju intimniji, raste i etnička distanca građana hrvatske nacionalnosti prema Srbima, Bošnjacima i Romima, dok prihvaćanje pripadnika vlastite nacije je konstatno visoko. Odstupanja se javljaju samo u slučajevima druženja i primanja krvi i u slučaju neke bolesti. Zanimljivo je da bi oko 67% Hrvata primilo krv od Srba i Bošnjaka, a nešto više od 40% od Roma. Kao što je vidljivo, Hrvati najmanje prihvaćaju Rome. Distanca Hrvata prema Romima varira ovisno o ponuđenom odnosu. Roma kao nastavnika je u prvom istraživanju (Puhalo, 2002; prema Puhalo, 2009) prihvatilo 21,5% Hrvata, a u drugom (Puhalo, 2009) to prihvaća njih 35,3%. Brak s pripadnikom romskog naroda 2002. godine prihvaćalo je 10,8% Hrvata, a 2009. godine taj postotak iznosi svega 6%.

Što se tiče Bošnjaka, oni najviše prihvaćaju Hrvate, potom Srbe, a najmanje Rome. Bošnjaci i Hrvati danas, u najvećem broju, žive u Federaciji BiH i izgleda da je to jedan od

razloga zbog čega su Hrvati donekle prihvatljiviji Bošnjacima od Srba. U slučaju da im je ugrožen život, 54,3% Bošnjaka primilo bi krv od Hrvata, a 49% od Srbina, dok bi krv od Roma primilo 39,6% Bošnjaka. Bošnjaci najviše odbacuju ponuđene socijalne odnose s Romima, naročito bliske odnose (Puhalo, 2009).

Također se pokazalo kako i Srbi najmanje prihvaćaju Rome, zatim Bošnjake, a najviše Hrvate. Treba imati u vidu da su razlike između ova tri naroda veoma male, ali i to da Srbi imaju najveću etničku distancu u odnosu na Bošnjake i Hrvate (Puhalo, 2009). Srbi najviše odbacuju Rome, u odnosu na druge ponuđene narode, ali se distanca značajno povećala u odnosu na istraživanje prije sedam godina. U istraživanju iz 2002. godine najveći broj Srba (58,5%) prihvaćalo je da Romi žive u njihovoj državi, dok to danas prihvaća 45,6% pripadnika ovog naroda.

5. REDUCIRANJE PREDRASUDA PREMA ROMIMA

Od samih početaka psihologijskih istraživanja predrasuda, cilj je bio pronaći način da se one smanje. 30-tih i 40-tih godina prošlog stoljeća u SAD-u su bile pokrenute brojne propagandne aktivnosti kojima se nastojalo suzbiti predrasude koje su postojale prema Crncima i Kinezima. Većina ovakvih pokušaja dovela je do malih poboljšanja koja su nekoliko mjeseci nakon prestanka persuzivnog djelovanja, iščezavala (Lindzey i Aronson, 1985). Time je utvrđeno da moraju postojati određeni uvjeti kako bi došlo do smanjenja predrasuda, čemu će biti posvećena sljedeća poglavlja. Unutar svakog predstavljenog teorijskog okvira će biti naveden primjer iz istraživanja koje se bavilo predrasudama prema Romima u Hrvatskoj.

5.1. Hipoteza kontakta

Postoje primjeri kod kojih se pokazalo uspješno reduciranje predrasuda. Jedan takav je bio prisutan kod članova američkih jedinica u II. Svjetskom ratu, koje su u svom sastavu imale crnce, gdje su se nakon rata znatno poboljšali njihovi stavovi o crncima (Brophy, 1946; prema Lindzey i Aronson, 1985). Ovakvi i slični nalazi doveli su do ideje poznate pod nazivom *hipoteza kontakta* koja kaže da će socijalni kontakt između članova većinske i manjinske skupine dovesti do reduciranja predrasuda (Kunda, 1999). Stoga se 50-tih godina u SAD-u entuzijastično pristupilo projektu ukidanja odvojenih škola za crnce i bijelce, tj. desegregaciji crnih učenika. To je, umjesto do željenih rezultata, dovelo do povećanja napetosti u razredima te do smanjivanja samopoštovanja crnih učenika (Aronson i sur., 2005).

Vrlo brzo nastaje revidirana verzija hipoteze kontakata koja kaže da će do smanjivanja predrasuda uslijed međugrupnog kontakta doći tek ukoliko su zadovoljeni sljedeći uvjeti: da

članovi grupa budu jednakog statusa, da su grupe međusobno ovisne, da među članovima grupa postoje višestruki i neformalni kontakti, da imaju zajedničke ciljeve, da su grupe u suradničkom, a ne natjecateljskom odnosu te da se smanjivanje predrasuda potiče od strane službenih autoriteta i institucija (Allport, 1954, Grgić, 2006). Novija istraživanja potvrđuju postojanje još jednog uvjeta koji samostalno može biti snažan prediktor smanjivanja predrasude, a to je percipirana važnost kontakta (van Dick i sur., 2004; Grgić, 2006). Pritom je važnost operacionalizirana u terminima instrumentalnosti. Dakle, pojedini kontakt je važan ako vodi do nekog cilja (bilo materijalnog, bilo osobnog).

Prema istraživanju Löw (2009) u kojem se ispitala izraženost predrasuda prema Romima prije, neposredno poslije i nakon 17 mjeseci od reality showa, interakcija između sudionika showa, članova većinske grupe i predstavnika manjinske romske grupe koju je opažala javnost zadovoljavala je nekoliko uvjeta da bi prema hipotezi kontakta došlo do smanjenja predrasuda. Poticana je suradnja među sudionicima showa, za vrijeme suživota u „kući“ bili su međusobno ovisni jedni o drugima, a pri ulasku u show svi su imali jednak status. Uz to, postojala je i podrška javnih institucija - mediji su poticali ravnopravnost grupa. Zadovoljivši sve navedene uvjete, došlo je do smanjenje izraženosti predrasude prema Romima u navedenom istraživanju, ali se nije dugo zadržalo. Postoje potencijalni razlozi zbog kojih promjena nije mogla biti stvarna i trajna, već samo prividna i privremena (Löw, 2009). Pri interakciji romskog predstavnika s ostalim sudionicima showa ipak nisu bili zadovoljeni svi uvjeti koji prema hipotezi kontakta moraju biti prisutni da bi došlo do reduciranja predrasuda. Kao prvo, nisu postojali višestruki kontakti s nekoliko predstavnika manjinske grupe, već je bila riječ o kontaktu samo s jednim članom takve grupe. Također, kao što smo ustanovili, HS nije bio percipiran kao tipičan predstavnik romske nacije što je jedan od glavnih preduvjeta da se smanje neprijateljski stavovi prema toj skupini. Ključno je da pojedinci vjeruju da su članovi vanjske grupe koje upoznaju tipični za tu grupu (Löw, 2009). Kvalitativno je to bilo ispitivano tako da su osobine koje su sudionici pridijevali Hamdiji (HS) rangirane (s obzirom na čestinu navođenja) te su tako dobiveni rangovi uspoređeni s rangovima osobina koje su sudionici navodili za Rome općenito. Ove dvije rang liste imaju tek jednu istu osobinu, a to je da su i Romi i HS snalažljivi. Kod HS-a dominiraju osobine s pozitivnom konotacijom, te je on prilično uniformno percipiran kao zgodan i pametan. Nasuprot tome, Romi su percipirani kao prljavi i kod njih su negativne osobine premoćne. Ova razlika dovoljno govori o izrazitoj atipičnosti HS-a kao Roma (Grgić, 2006). U protivnom, vjerovanje se može održati proglašavanjem jednog člana vanjske grupe iznimkom, što se i pokazalo u brojnim istraživanjima (Wilder, 1984; prema Aronson i sur., 2005).

Također, postoje i brojne studije koje su provjeravale hipotezu kontakta su pokazale da je ona zaista točna: ako se kontakt odvija pod navedenim uvjetima, dolazi do smanjenja neprijateljskih međugrupnih stavova i ponašanja (Amir, 1976; Hewstone i Brown, 1986; Pettigrew, 1998; prema Brown, 2006). Ipak, kroz sva ta istraživanja provlačio se jedan problem, za koji se čini da ne može biti riješen samo na temelju primjene hipoteze kontakta – problem generalizacije nepredrasudnih stavova na sve članove grupe. Pokušaj rješenja tog pitanja nude tri nova pristupa, odnosno modifikacije hipoteze kontakta, koji se zasnivaju na teoriji socijalnog identiteta (Brown, 2006).

5.2. Teorija socijalnog identiteta

Postoje i tri nova teorijska pristupa koja također naglašavaju kontakt među grupama, ali temelje se na teoriji socijalnog identiteta tj. naglašavaju da socijalni identitet ima važne posljedice na ponašanje.

Prvi je pristup *dekategorizacije* Brewera i Millera (Brown, 1995). Autori drže da bi ljude trebalo poticati da svoje kontakte što više personaliziraju tj. da članove drugih grupa percipiraju kao individue čije karakteristike ne proizlaze samo iz pripadnosti nekoj grupi. Smatraju da bi to dovelo do napuštanja postojećih stereotipa o nekoj grupi, a time i do smanjivanja predrasuda. Sukladno uvjetu predviđenom pristupom dekategorizacije, prema Löw (2009) sve osobe koje su sudjelovale u reality showu su iskusile intenzivan zajednički život kroz razdoblje od tri mjeseca te možemo reći da je njihov odnos bio posve personaliziran i omogućio je jedan od uvjeta smanjenja predrasude.

Drugi je pristup *rekategorizacije* Gaertnera i suradnika. Oni smatraju da se problem predrasuda može riješiti na način da pripadnici dviju grupa nađu neku višu kategoriju pod koju bi se mogle svrstati obje grupe. Na taj način bi pripadnici jedne grupe, članove nekadašnje vanjske grupe smatrali članovima vlastite grupe. Dakle, Gaertner i sur. (2001; prema Grgić, 2006) smatraju da ne treba potpuno izbrisati granice između grupa jer se čovjek prirodno grupira, već da granice treba drugačije postaviti (Brown i Gaertner, 2001; prema Grgić, 2006). Takav uvjet koji pretpostavlja pristup dekategorizacije je bio prisutan u istraživanju. Prema Löw (2009) svi sudonici su bili ravnopravni članovi iste nadređene kategorije (Big Brother „kuće“) te je i to pridonijelo smanjenju predrasude prema Romima.

Treći je Hewstoneov i Brownov *pluralistički pristup* koji polazi od nedostataka prethodna dva. Prethodni pristupi nastoje asimilirati pojedince, ali na takav način da bi se vrlo lako moglo dogoditi da se manjinske grupe moraju prilagoditi normama većinskih. Hewston i Brown naprotiv, smatraju da je grupna raznolikost društveno bogatstvo. Stoga je ključ u poticanju

pluralizma, tj. pripadnike i većinskih i manjinskih grupa treba usmjeravati na otkrivanje dobrobiti koje mogu imati jedni od drugih (Brown, 1995). I ovakvi uvjeti su bili potvrđeni (Grgić, 2006, Löw, 2009). Premda su nakon reality showa ispitanici zaista iskazivali manju izraženost predrasude nego u razdoblju prije showa, utvrđen je i jedan pomalo neočekivan rezultat: u drugoj točki mjerenja došlo je do smanjenja predrasude izmjerene Skalom socijalne distance ne samo prema Romima, već i prema ostalim etničkim manjinama. Na temelju tog nalaza postavlja se pitanje je li još neki faktor, izuzev pojave Roma u reality showu, mogao djelovati na rezultate. Jedan od mogućih odgovora na to pitanje leži u pluralističkom pristupu (1986; prema Brown, 2006). Iako se usmjerena pažnja medija k pobjedi HS-a ne može smatrati javnom kampanjom u pravom smislu riječi, javnost je ipak kroz relativno dugo razdoblje bila izložena medijskim porukama koje su propagirale ideje pluralizma. Ove ideje su mogle potaknuti promišljanje ljudi o (ne)opravdanosti negativnih stavova prema drugim nacionalnostima, a možda čak i promjenu stava (Grgić, 2006).

Premda svaki od pristupa ima prednosti i nedostatke, čini se da bi međusobnim kombiniranjem ideja i korištenjem onog najboljeg što pojedini pristup pruža, bilo moguće barem donekle postići društveni sklad i pozitivno ozračje.

5.3. Efekt proširenog kontakta

Da bi došlo do smanjenja predrasuda, kontakt između članova dviju grupa ne mora nužno biti izravan. Naime, pokazalo se da i indirektno opažanje interakcije ili slušanje iskustava pripadnika vlastite grupe (tzv. uzora) o kontaktima s pripadnicima vanjske grupe također može smanjiti neprijateljske stavove. Takav učinak poznat je kao *efekt proširenog kontakta* (Wright i sur., 1997; prema Löw, 2009). Spoznaja da pripadnik „naše“ grupe ima blizak odnos s pripadnikom „njihove“ grupe, pruža nam novu informaciju o prirodi odnosa među našim grupama, osobito ako se osoba koja je uzor u našoj grupi percipira kao razmjerno tipična za našu grupu. Wright i sur. (1997; prema Löw, 2009) pružili su laboratorijske i eksperimentalne dokaze za djelovanje ovog efekta: oni koji su znali za prijateljstvo pripadnika vlastite grupe i člana vanjske grupe pokazali su manje predrasuda prema vanjskoj grupi ili pristranosti prema vlastitoj grupi od onih koji to nisu opazili. Slične rezultate pokazalo je istraživanje o predrasudama prema Romima na području Hrvatske. Naime, pretpostavljeno je da će u drugoj od tri točke mjerenja, u razdoblju neposredno nakon reality showa doći do smanjenja izraženosti predrasude prema Romima. Prema pretpostavci o efektu proširenog kontakta, indirektno opažanje uspješne interakcije pripadnika vlastite grupe s pripadnicima vanjske grupe, kao u ovom slučaju, trebalo bi dovesti do smanjenja neprijateljskih stavova. To se i dogodilo (Löw, 2009). Nadalje, u

novijem istraživanju, Kiu (2006; prema Löw, 2009) je eksperimentalnom provjerom efekta proširenog kontakta utvrdio da opažanje interakcije između tipičnih predstavnika obje grupe dovodi do pozitivnijih stavova nego opažanje iste interakcije između atipičnih predstavnika dviju grupa.

6. ZAKLJUČAK

Iako postoji mali broj istraživanja koja se bave ovom temom, uspjeli smo izdvojiti ono što je najbitnije u kontekstu stavova prema Romima. Može se primjetiti kako većina nalaza svjedoči o negativno usmjerenim stavovima prema Romima koje posjeduje najveći dio populacije, bez obzira na razne varijable kao što su dob, spol, obrazovanje i etnička pripadnost. Kao razlog ovakvim nalazima se s jedne strane navodi neprijeporni stav okoline koji postoji bez obzira na romsku nepoćudnost, tradicionalni način života ili mentalitet, dok s druge strane se smatra da sami Romi pridonose stvaranju predrasuda zadovoljavajući se povremenim kontaktima s ostalim pučanstvom, naravnim načinom života i čuvajući svoje nacionalno (plemensko) jedinstvo (Hrvatić, 1996).

S obzirom na to da pitanje Roma u Europi i Hrvatskoj je sve češća tema, potrebno je pronaći adekvatan način reduciranja ovakvih predrasuda. Iako postoje brojni pristupi i teorije koji se bave problemom predrasuda, socijalni psiholozi još nisu došli do jedinstvenog i zaista učinkovitog rješenje koje bi pomoglo žrtvama predrasuda. Podaci iz literature općenito govore da navedene kratke intervencije uglavnom nisu uspješne. Ipak, promjene u društvenoj klimi koje su nastale, a odrazile su se na eksternalno motivirano iskazivanje pozitivnijeg stava prema Romima, treba i dalje poticati. Vjerojatno je da će Hrvatska, u kontekstu svojih integracijskih napora, ići u tom smjeru, smjeru poticanja društvenog pluralizma. O tome svjedoči i proglašenje Dekade Roma 2005. godine od strane državnih institucija. Iz tog razloga bi trebala buduća istraživanja ispitati je li razlika u iskazanom stavu prema Romima, nakon određene intervencije, bila tek posljedica kratkotrajne promjene u motivaciji za davanjem nepredrasudnih odgovora ili se hrvatsko društveno ozračje uistinu promijenilo.

7. LITERATURA

- Aronson, E., Wilson, T.D. i Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Blanchard, F. A., Lilly, T. & Vaughn, L. A. (1991). Reducing the expression of racial prejudice. *American Psychological Society*, 2 (2).
- Brown, R. (1995). *Prejudice. Its Social Psychology*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.
- Brown, R. (2006). *Grupni procesi: dinamika unutar i između grupa*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2008). Promjene međuetničke diskriminacije u djece i međuetnički stavovi i ponašanja njihovih roditelja. *Ljetopis socijalnog rada* 2008., 15 (3), 377-400.
- Dozier, R.W. (2003). *Zašto mrzimo: razumijevanje, obuzdavanje i uklanjanje mržnje u sebi i u svijetu*. Zagreb: Neretva.
- Grgić, N. (2006). *Ispitivanje izraženosti predrasude prema Romima*. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Hewstone, M. i Stroebe, W. (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju: europske perspektive*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hrvatić, N. (1996). *Romi u interkulturalnom okruženju*. Izvorni znanstveni rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Hrvatić, N. (2004). Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa. *Migracijske i etničke teme* 20 (4), 367–385.
- Kanižaj, I. (2006). *Manjine između javnosti i stvarnosti*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- Kljaić, S. (2005). Manjinska grupa. U B. Petz (Ur.), *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kljaić, S. (2005). Predrasuda. U B. Petz (Ur.), *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kljaić, S. (2005). Stav. U B. Petz (Ur.), *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Koulish, R.E. (2003). Attitudes towards Roma Minority Rights in Hungary: A Case of Ethnic Doxa, and the Contested Legitimization of Roma Inferiority. *Nationalities Papers*, 31 (3), 327-345.
- Kunda, Z. (1999). *Social Cognition. Making Sense of People*. London UK, Cambridge Massachusetts: A Bradford Book.
- Liebkind, K. & Jasinskaja-Lahti, I. (2000). The influences of experiences of discrimination of psychological distress: A comparison of seven immigrant groups. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10 (1), 1-16.
- Lindzey, G., i Aronson, E. (1985). *Handbook of social psychology. Volume II: Special Fields and Applications*. New York: Random House.

- Löw, A. (2009). *Ispitivanje izraženosti predrasude prema romima u periodima različite zastupljenosti roma u hrvatskim medijima*. Seminarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Mićević, J. (2005). Razlike u stavovima prema marginalnim grupama između roditelja i njihove dece. *Psihologija*, 38 (2).
- Pennington, D.C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Puhalo, S. (2009). *Etnička distanca i (auto)stereotipi građana bosne i hercegovine*. Sarajevo: Amosgraf.
- Rathus, S. A. (2000). *Temelji psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Rot, N. (1973). *Osnove socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika i nastavnih sredstava.
- Sidanius, J. & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An integrated intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- Šućur, Z. (2000). Romi kao marginalna skupina. *Društvena istraživanja*, 2-3, 211-227.
- <http://klinika.pravo.unizg.hr/content/status-romske-populacije-u-republici-hrvatskoj>
- http://www.oc-pgz.hr/leciiprezentacije/Postujmo_razlicitosti.pdf
- <http://www.index.hr/vijesti/clanak/sarkozyjev-obracun-s-romima-francuska-uklanja-300-ilegalnih-romskih-logora/504242.aspx>
- <http://www.24sata.hr/news/organizirali-prosvjed-jer-se-u-mjesto-doselila-romska-obitelj-264184>